

Селянство України за умов соціально-економічних трансформацій та суспільно-політичних потрясінь другої половини XIX – XX ст.

The peasantry of Ukraine under the conditions of socio-economic transformations and socio-political upheavals of the second half of the nineteenth – twentieth century

УДК: 069=161.2 (477)“1796-1917”–058.52
DOI: 10.31651/2413-8142-2020-23-5-13

А. С. Бойко-Гагарін

кандидат історичних наук, завідувач сектором проблем фондової роботи Національного музею історії України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4610-3665>

СЕЛЯНСТВО ТА ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВО В РОСІЙСЬКІЙ ТА АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЯХ У XIX-XX СТ.

У всі часи фальшивомонетниками були представники найрізноманітніших професій, національностей та соціальних верств. Не є винятком і селяни. Про виготовлення селянами фальшивих грошей писали газети у XIX ст. В архівних джерелах знаходимо низку прикладів виявлення підробок серед сплачених сум податків, адже селянство було менш захищеним перед збутом фальшивих грошей. Будучи переважно неграмотними, селяни радились між собою для забезпечення від підробки. Часто через неможливість розпізнання підроблені гроші могли довго обертатися між селянами.

Сільське місцевість була привабливою можливістю непомітно виготовляти грошові фальсифікати. Відомі факти викриття селян-виробників фальшивих монет, використання ними саморобних пресів та ливарних форм, намальованих вручну паперових грошей.

До скасування кріпацтва в Російській імперії частим об'єктом фальсифікації були документи для втікачів від поміщиків. Із початком Першої світової війни з'явилися також і кардинально інші види підробок, ставши новою загрозою для селянства.

Ключові слова: підробка грошей, фальсифікація монет, імперська доба, українські губернії, оподаткування, архівні джерела, газетні публікації, технології виготовлення, Перша світова війна.

Постановка проблеми. У всі часи до лав фальшивомонетників притягувало представників найрізноманітніших професій [1, 69-77], національностей [2, 14-29] та соціальних верств. Відомі фальшивомонетники також серед селян, виявлення фальшивих грошей було поширеним явищем. У сучасній українській історіографії проблема фальшування та побутування підроблених грошей в

Російській та Австро-Угорській імперії детально не вивчені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці фальшування грошей в Російській імперії в дорадянський час присвячені праці В. Сокольського [3] та В. Данилевича [4]. Вивчення історії грошового обігу Російської імперії, зокрема фальшивомонетництва, не набирає популярності в СРСР. Лише Е. Стефановським [5] введено у науковий обіг зразок підробленого кредитного білету із карної справи з фондів Харківського історичного архіву. Сьогодні тематика фальшування грошей у добу імперіалізму розглянута в фокусі найрізноманітніших аспектів у працях: В. Коцура [6], С. Орлик [7; 8], І. Колобової [9], Я. Адріанова [10] та Л. Квізківчуса [11]. Питанню фальсифікації грошей в Австро-Угорській імперії присвячено ряд праць О. Огуя [12; 13; 14]. Окремі питання вказаної теми висвітлено у дослідженнях А. Бойко-Гагаріна [15; 16].

Основні проблеми [17, 224-239] та стан фінансів в Російській імперії встановлено професором В. Орликом [18, 96-108], досліджено органи фінансового управління [19, 66-73], а також визначено джерела дослідження [20, 171-177; 21, 98-110; 22]. Увагу вченого акцентовано на фіскальній політиці уряду Російської імперії, розглянуто регіональні особливості оподаткування українських губерній [23, 281-283] та окремих національних менших [24, 157-163], механізм збирання податків [25, 205-210; 26, 120-124] та їх обсяги [27, 118-120], а також оподаткування сільського населення [28; 29, 83-86].

Мета дослідження полягає у тому, щоб дослідити участь селянства у процесах, пов'язаних із підробкою та збутом фальшивих грошей, спираючись на раніше неопубліковані архівні джерела та дані повідомлень тогочасних газет.

Методологія дослідження. Методологічні підходи дослідження фінансової історії Російської імперії першої половини XIX ст. розроблено В. Орликом [30, 59-64]. У нашому дослідженні використано загальноісторичні методи: критичний, хронологічний, типологічний, аналітичний та синтетичний. Під час наукового вивчення фальсифікації

грошей у Російській імперії нами застосовано структурно-хронологічний підхід. Питання участі селянства у фальшуванні грошей та пов'язаних із цим процесах розглянуто в комплексі окремих структурних частин (фінансові злочини селян, оподаткування сільського населення та виявлення підроблених грошей, масові виявлення підроблених грошей серед селян, технології фальсифікації грошей у сільській місцевості, підробка документів та цінних паперів, особливості фальшування грошей під час Першої світової війни), кожна з яких викладена за хронологічним принципом.

Виклад основного матеріалу. У статті проаналізовано особливості проблеми фальшивомонетництва та її зв'язок із верствою селян від часу третього поділу Польщі та приєднання українських земель під владу Російської, Австрійської і згодом Австро-Угорської імперій до часу їх розпаду, визначаючи географічні межі дослідження сучасною територією України, що в зазначений період входила до складу імперії Романових та Габсбургів.

Фальсифікація грошей та фінансові злочини селян. Отримати необхідні для фальсифікації грошей навички могли різні соціальні верстви, наприклад селяни, яких залучали до багатоетапного ланцюгу виготовлення монет. Так, М. Деммені описав кадровий склад монетного двору у м. Єкатеринбурзі: «/.../ при Монетному Дворі мала працювати величезна кількість осіб. У 1750-х рр. було не менше 400, потім ця кількість досягає 2000 домогосподарств у 1850-х рр., у 1860-х рр. вся ця маса вербувалась з гірничих заводських селян, зобов'язаних своєю працею Казні, від цієї праці не звільнялись навіть малолітні /.../» [31, 76].

На сторінках газет XIX ст. знаходимо свідчення про випадки причетності селян до виготовлення фальшивих грошей [32, 132-149]. У квітні 1895 р. у м. Тернополі затримано підозрюваних у фальшивомонетництві мешканців с. Лановець – Михайла Стшемена та Луку Міхлера, переданих до місцевої в'язниці [33, 3]. Цікавий випадок із затриманням фальшивомонетника стався у вересні 1892 р. у м. Сопів неподалік Коломиї. 17-літній селянин на прізвище Хрущ вдався до підробки срібних 5 гульденових монет. Згодом юний фальшивомонетник сам збув власні підробки на ринку, купивши масла, але після виявлення підлогу був затриманий. У суді під час розгляду справи винний стверджував, що став жертвою свого зухвальства, а збут фальшивої монети це лише жарг. Невдалого фальшивомонетника засудили до 4 денного ув'язнення [34, 3]. Тобто це свідчить про доступність для мешканців сільської місцевості всіх необхідних засобів та можливості оволодіння необхідними навичками для виготовлення підробок грошей.

Переплавлення старих мідних монет у зливки в періоди коливання ринкової ціни на мідь було, відомим злочином серед населення. Він був більше характерний для сільського населення, для якого були доступними ковальські приміщення плавлення металів. 13 лютого 1820 р. євреї Юся Аврамський та

Ігнат Зайченко Ісоцький, маючи неприязнь до селянки Ганни Звоннікової за буцімто крадіжку нею у них горілки, звинуватили її у переплавленні старих мідних монет. Згодом слідство виявило причетність самих Аврамського та Ісоцького до цього виду незаконної діяльності у котлярних майстернях [35, 18-18 зв.].

Оподаткування сільського населення та виявлення підроблених грошей. Найбільш часті згадки щодо причетності селян до фальшування монет у Російській імперії в архівних джерелах знаходимо у справах щодо виявлення підробок серед сплачених сум податків та зборів [36, 55-75]. Проаналізувавши дані державних історичних архівів, ми дійшли висновку, що основним шляхом виявлення фальшивих асигнацій були сплачені селянами, міщанами [37, 1] та козаками суми грошей, про що зазвичай повідомлялося збирачами податків [38, 1-3]. 17 квітня 1812 р. у прикажчика Василя Герасименко, який служив поміщику Петру Борздну, у с. Медведов у Стародубському повіті, було виявлено одну фальшиву асигнацію номіналом 25 руб. зразка 1811 р. з № 387476. Підробку розпізнали серед сплачених коштів подушних зборів за селян. На вимогу суду прикажчик повідомив, що отримав гроші від свого поміщика, на що Петро Борздна надав детальні пояснення та завірив суд у власній необізнаності щодо фальшивості переданих грошей, адже не міг помітити та відрізнити підробку асигнації серед інших численних банківських білетів [39, 2]. Фальшиву асигнацію було виявлено серед сплачених грошей подушного збору у козака с. Слоут [40, 1], а також у селянина Шереметьєва, затриманого у м. Глухові [41, 1-2]. У січні 1908 р. у Змієвському повіті Харківської губернії було затримано селянина Філіпа Ільїна Дурнева, який сплатив збирачу податків Микиті Філіпову Черкасову 10 руб., що виявилися фальшивими. Слідством було встановлено, що Філіп Дурнев отримав загалом 5 таких кредитних білетів у розрахунок за постачання кам'яного вугілля і 4 білети вже зміг витратити, не підозрюючи, що вони фальшиві. Останній п'ятий кредитний білет номіналом 10 руб. із серією Л.А.Х. та № 842706 зразка 1898 р. залишив на сплату податків [42, 2-2 зв.].

Таким чином, селянство було найменш захищеною верствою перед фальшивомонетниками, найбільше підпадало під загрозу отримання підроблених грошей та понесення збитків. 25 січня 1911 р. керівнику Катеринославського губернського жандармського управління було надіслано повідомлення агентурної розвідки, що у м. Єнакієве має прибути із м. Нахичевані громадянин на прізвище Кононенко, який планував збут підробок на ярмарках серед місцевих селян. Його було затримано, виявивши у підкладці на грудях в піджаку фальшиві 10 руб. та дві срібні 1 руб. монети [43, 1-1 зв.].

Будучи тривалий час переважно неграмотними, селяни радились між собою під час здійснення операцій з купівлі-продажу та збору податків для забезпечення від підробки. Мешканець с. Руссо-Крикльвиця Ольгопільського повіту Андрій Подолян, збираючи податки, показав отримані ним підозрілі

25 руб. дяку місцевої церкви та сільському старості, які в час здачі ним суми зібраних грошей були в канцелярії. Оглянутий кредитний білет охарактеризували так: «/.../ що він, здається, добрий та його можна брати /.../» [44, 18]. Часто через неможливість розпізнавання, підроблені гроші могли довго обертатися між селянами. Відомі випадки тривалих епізодів обігу підробок до моменту виявлення. 4 травня 1828 р. Київський цивільний губернатор повідомив військовому губернатору П. Желтухину про отримання ним від Радомишльського нижнього земського суду зразка фальшивого рубля, виявленого у селянина Овруцького повіту Івана Геля. Той отримав підробку від селянина с. Раковичі Савви Бобра при розміні у м. Радомишлі, який своєю чергою отримав його від Зимовського за продане угіддя, який отримав зазначений рубль в обмін на полтинники сріблом та мідні гроші за продану корову від селянина Сквирського повіту Івана Рапаюка. Радомишльський нижній земський суд не визнав нікого з селян винними [45, 1-1 зв.].

Масові виявлення підроблених грошей серед селян. Сплеск виявлення фальшивих кредитних білетів відбувся у 1880-ті роки на Поділлі, коли у селян із околиць містечок Дунаївці, Летичів, Деражня, Бар та Хмільник регулярно виявлялися підробки. Значна кількість підроблених 3 руб. кредитних білетів настільки вплинула на свідомість подолян, що змусила купців та промислових виробників, які мали справи з готівкою, самостійно оволодіти навичками розпізнавання фальшивих банкнот. Пошуки подільських фальшивомонетників завершилися розкриттям банди виробників підробок, спираючись на свідчення селянина з м. Новоград-Волинського повіту Модеста Магнушевського. Останній повідомив, що отримав вигідну пропозицію дешево придбати жито у Бродзевича Гельгарда на 1000 руб. та вирушив у м. Тростянець. Там йому було запропоновано придбати підроблені кредитні білети на цю ж суму у м. Житомирі. Прибувши у місто, Б. Гельгард одягнув на очі М. Магнушевському темні окуляри і, посадивши у карету, відвіз у місце виготовлення підробок. Це був двоповерховий будинок, в якому, спускаючись угору та вниз, через всі приміщення було чути звуки працюючого пресу. Погодившись підготувати потрібну суму, М. Магнушевський пообіцяв повернутися для здійснення незаконної угоди на наступний день, повідомивши про все поліції. Однак точних координат місця виготовлення підробок він не знав. Він також підозрював, що вказані особи швидше за все планували видати йому замість партії підробок пачку нарізаного під розмір кредитних білетів чистого паперу, лише зверху та знизу підклавши справжні грошові знаки [46, 21-23]. Враховуючи той факт, що у більшості зафіксованих на Поділлі у зазначений період випадків виявлення серед селян фальшивих грошей (Рис. 1) неможливо було встановити винних у виготовленні та збуті, справи закривалися після проведення формального слідства як такі, за якими недостатньо доказів та не було виявлено винних [47, 31].

Рис. 1. Фальшиві 5 руб. зразка 1880 р., виявлені у Вільгельма Маринга у м. Дунаївці [48]

Технології фальсифікації грошей у сільській місцевості. Сільське населення не лише було привабливим для збувальників фальшивих грошей. Авантюристів вабила також можливість бути непоміченими в малозаселених районах. У тасмно організованих поза містами майстернях виготовлення фальшивих грошей зменшувався ризик виявлення та підозри виготовлення монет, адже організувати виробництво підроблених монет у містах було значно важче зробити непоміченим. Тому в архівних джерелах ми знаходимо також свідчення про факти викриття селян як виробників фальшивих монет. Часто для нанесення на поле заготовки зображення фальшивої монети фальшивомонетниками використовувалися саморобні преси. Виготовлені за допомогою карбування олов'яні 11 шт. підроблених монет номіналом 15 коп., 5 монет номіналом 10 коп. та олов'яні заготовки було виявлено у помешканні Прокофія Голуба у с. Сторожове Полтавської губ. Жінка господаря Олександра Голубова, а також селянин того ж села Діомид Бузина також займалися фальшивомонетництвом [49, 2]. У січні 1913 р. Харківським жандармським управлінням було порушено кримінальну справу проти селянина Марка Трофимовича Фісака, у будинку якого на хуторі Камішеватуму Люботинського повіту окрім форм для лиття фальшивих 1 руб. монет зразка 1896 р. також виявлено спеціальні пристрої для лиття половин вибухових пристроїв різного розміру [50, 1-1 зв.].

Процес підробки монет частіше зводився до використання техніки лиття металу у форму для отримання заготовки [51, 57-68; 52, 68-72, 53, 15-17]. Процес підробки паперових грошових знаків був значно складніший, вимагав виготовлення спеціального друкарського кліше [54, 66-77], був менш характерним для фальшивомонетників у сільській

місцевості. Характерним для селян було явище підробки банкнот шляхом їх малювання вручну на простому папері. Про малювані тушшю асигнації 25 руб. номіналу 20 роду підробки повідомляє у 1833 р. в спеціальному інформаційному бюлетені Департамент зовнішньої торгівлі [55, 8 зв.]. За виготовлення фальшивих 3 руб. малюванням вручну під мікроскопом селянин Іван Філіпов Васильченко був осуджений від 29 серпня 1890 р. Київським окружним судом на позбавлення всіх прав та заслання до Сибіру [56, 2].

Підробка документів і цінних паперів. Підробці підлягали найрізноманітніші фінансові документи та цінні папери, що могли полегшити життя чи надати прибуток окремим особам. До скасування кріпацтва частим видом фальсифікації були випадки підробки документів для кріпаків-втікачів від поміщиків. У 1843 р. харківського купця 2 гільдії Савви Морозова втік кріпак на прізвище Почтарьов, який зміг придбати фальшиві документи про причетність його до спілки міщан м. Кишинєва [57, 1-1 зв.]. 16 грудня 1852 р. Острозькому міському правлінню доставлено свідчення про місцевого мешканця Павла Крупицького, сина острозького обер-офіцера, наче той зберігає в себе 100 руб. банківий депозитний білет. Звинувачуваний заявив буцімто отримав його, вигравши у преферанс у невідомих офіцерів під час пікніку в селі на околиці м. Луцька. Місцевим правлінням було вирішено надіслати банківий білет у Київську контору Державного банку для засвідчення, адже на білеті його номер був нанесений вручну, а не літографським способом, та й сам білет був з минулим терміном отримання грошей. У лютому 1853 р. із Київської контори Державного банку надійшла відповідь, що зазначені депозитні білети не вимагають наявності підпису чи номеру, але мають бути вилучені у зв'язку з закінченням терміну використання [58, 19].

Перша світова та нові тенденції фальшивомонетництва. Велика війна створила нові реалії в грошовому обігові, спричинивши ріст цін і продовольчі проблеми [58, 114-133], монетний голод [59], а також державні позики на потреби війни [60, 29-38]. Російська влада в окупованій російськими військами території Галичини проводила політику примусового впровадження російських грошей із заниженням курсу австро-угорських корон, а також збільшення податкового тягара для населення [61; 62, 27-33]. У відповідь відбулася фінансова диверсія Австро-Угорщини шляхом упровадження у грошовий обіг фальшивих російських грошей [63, 51-54]. Появу під час Першої світової війни в обігу Російської імперії грошей нового зразка – «розмінних марок» [64, 141-148] також не оминули фальшивомонетники [65, 143-164]. Про це свідчать київські «Вечерня Газета» та «Кієвлянин»: «*Фальшиві марки.* В Дарниці отримали широкого поширення серед селян фальшиві марки 20-ти копійчаного номіналу. Сьогодні про це зроблено повідомлення у місцеву поліцію» [66, 3]. «*Фабрика фальшивих марок.* Одеса, 10 квітня. Останнім часом в обігу з'явилися багато підроблених марок. Розшуковій поліції вдалось виявити у м. Калараш, Орґеївського повіту, гарно обладнану типографію, що постачала

на весь район фальшиві марки. Заарештовано 14 осіб. Знайдено декілька десятків тисяч марок (П.Т.А.)» [67, 4].

Висновки. У всі часи до лав фальшивомонетників притягувало представників найрізноманітніших професій, національностей, а також соціальних верств. Відомі фальшивомонетники також серед селян. Отримати необхідні для фальсифікації грошей навички могли широкі кола селян. У публікаціях газет XIX ст. знаходимо свідчення про випадки причетності селян до виготовлення фальшивих грошей. Для першої половини XIX ст. через подорожчання міді популярним видом злочину проти грошової маси стало переплавлення обігових монет у зливки. Цей процес був більше характерним для сільської місцевості та переслідувався державою. Найбільш часті згадки в архівних джерелах щодо сільського населення, що брало участь у фальшуванні грошей в Україні в імперську добу, знаходимо у справах щодо виявлення підробок серед сплачених сум податків. Селянство було найменш захищеним перед фальшивомонетниками, а тому зазнавало збитків. Будучи переважно неграмотними та здійснюючи операції з купівлі-продажу, збираючи та сплачуючи податки, селяни радились також між собою для забезпечення від підробки. Часто через неможливість розпізнати підроблені гроші могли довго обертатися між селянами. Відомі випадки тривалих епізодів обігу підробок до моменту виявлення.

Сплеск виявлення фальшивих кредитних білетів відбувся у 1880-ті роки на Поділлі, коли у селян регулярно виявляли підробки. У більшості випадків зафіксованих на Поділлі, неможливо було встановити винних у виготовленні та збуті фальшивих грошей. Зважаючи на це, справи закривалися після проведення формального слідства за недостатністю доказів.

Сільське населення було не лише привабливим для збувальників фальшивих грошей. Авантюристів приваблювала можливість бути непоміченими в малозаселених районах, в організованих таємних майстернях поза містами зменшувався ризик виявлення та підозри виготовлення монет, адже виробництво підроблених монет у містах було значно важче зробити непоміченим. Тому в архівних джерелах ми знаходимо також свідчення про факти викриття селян-виробників фальшивих монет. Виробниками фальшивої монети використовувалися саморобні преси та ливарні форми. Фактів налагодження якісних підробок банкнот ми не знаходимо для сільської місцевості в зазначений період, окрім випадків виявлення паперових грошових знаків, намальованих селянами вручну.

Підробці підлягали найрізноманітніші документи та цінні папери, що могли полегшити життя чи надати прибуток окремим особам. До скасування кріпацтва частим видом фальсифікації були випадки підробки документів, що мали попит серед селян втікачів від поміщиків. Із початком Першої світової війни грошова система кардинально змінилась, з'явилися також і кардинально інші види підробок, ставши новою загрозою для селянства.

Список використаної літератури та джерел:

1. Бойко-Гагарін А. Професійна приналежність фальшивомонетників в сер. XIX – поч. XX ст. *Часопис української історії*. Вип. 41. Київ, 2020. С. 69-77. DOI: 94.10347/2522-4111.2020.41.1.9
2. Бойко-Гагарін А. Національна приналежність фальшивомонетників в сер. XIX – поч. XX ст. в Російській імперії. Соціум. Документ. Комунікація. Спецвипуск. № 8/2. Переяслав-Хмельницький, 2020. С. 14-29. DOI: 10.31470/2518-7600-2020-8/2-14-29.
3. Сокольский В. О нарушениях уставов монетных. Историко-юридическое исследование. Киев : Университетская типография, 1873. 210 с.
4. Данилевич В. Случайные заметки в области новейшей русской нумизматики. Юрьев : Тип. К. Маттисена в Юрьеве, 1898. С. 1-2.
5. Стефановский Е. Фальсификация некоторых кредитных билетов России конца XIX века. *Советский коллекционер*. № 15. Москва, 1977. С. 160-163.
6. Kotsur V., Boiko-Gagarin A. Napoleon russian forged assignations in Naddniproianshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*. 2019. Iss. 11. S. 66-77.
7. Орлик С. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.). Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2018. 716 с.
8. Орлик С. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. *Банкаускі Веснік*. 2018. №2. С. 51-54.
9. Колобова И. О подделке «российско-польской» монеты Варшавского монетного двора. *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice»*. 2016. № 1. S. 94-96.
10. Адрианов Я. Фальшивые монеты трех последних столетий в жизни и в нумизматике. Российская империя. РСФСР. СССР. Альбом-Каталог. Пермь, 2016.
11. Квизикявичус Л. Подделка билетов в Виленской губернии в 19 – втором десятилетии 20 в. Тезисы докладов. *Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы. Вильнюс*. (26-28 апреля 2008 г.). Вильнюс, 2008. С. 235.
12. Огуй О.Д. Фальшування монет у період Австрійської та Золотої коронової валют на Буковині (на архівному матеріалі). Р.Ф. Кайндль і українська історична наука. *Матеріали Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання»*. (22-23 травня 2004 р.). Ч. 2. Вишніця: Черемош, 2004.
13. Огуй О. Фальшиві монети в конвенційному обігу на Буковині (1774-1857). Етнокультура у контексті світової історії: *матеріали VI міжнародного наукового семінару «Черезовські читання»*. (20 березня 2004). Чернівці : Прут, 2004. С. 62.
14. Огуй О. Фальшиві паперові гроші на Буковині XIX – XX ст. – Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Т. 1 (17). Чернівці-Прут, 2004.
15. Бойко-Гагарін А. Подделки денежных знаков XIX-XX века в собрании Национального исторического музея Республики Беларусь. *Банковский вестник*. 2019. № 12 (677). С. 53-55.
16. Бойко-Гагарін А. Фальсификация монет и банкнот в Польше до 1917 года по материалам украинской газетной периодики. *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice»*. 2016. № 1. S. 103-109.
17. Орлик В. Проблеми історії податкової політики Російської імперії в українському селі кінця XVIII – початку XX ст. в «аграрній» історіографії. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. 2004. Вип. 27. С. 224-239.
18. Орлик В. Державні фінанси Російської імперії першої половини XIX ст.: стан та основні тенденції. *Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету*. 2011. Вип. 30. С. 96-108.
19. Орлик В. Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці XVIII – у XIX ст. (на матеріалах Київської губернії). *Український історичний журнал*. 2003. №2 (449). С. 66–73.
20. Орлик В. Проблема достовірності статистичних даних у дослідженнях проблем історії економічної політики уряду Російської імперії. *Єлисавет. Історичні науки*. 2012. Вип. 1. С. 171-177.
21. Орлик В. Фонди міністерства фінансів у Російському державному історичному архіві. *Студії з документознавства, архівознавства та спеціальних галузей історичної науки*. 2011. Вип. 1. С. 98-110.
22. Орлик В. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII початку XX ст. *Історія науки і біографістика*. 2010. No 2. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf
23. Орлик В. Регіональні особливості податкової політики уряду Російської імперії в дореформений період: проблеми методології дослідження. *Гуржійські історичні читання*. 2011. Вип. 4. С. 281-283.
24. Орлик В. Кримські татари в податковій політиці Російської імперії у дореформений період. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2008. Вип. 14. С. 157-163.
25. Орлик В., Годунова Л. До питання створення та діяльності інституту податних інспекторів в українських губерніях Російської імперії. *Наукові записки з української історії*. 2012. Вип. 32. С. 205–210.
26. Орлик В. Податкові функції селянських самоврядних інституцій в Російській імперії (кінець XVIII – середина XIX ст.). *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2010. Вип. 182. С.120-124.
27. Орлик В. До питання введення Російської податкової системи оподаткування у Слобожанщині та Лівобережній Україні. *Етнічна історія народів Європи*. 2009. Вип. 29. С. 118-121.
28. Гуржій О., Орлик В. Селяни України та їх оподаткування в XVII – середині XIX ст. Біла Церква : Пшонківський О. В., 2012. 278 с.
29. Орлик В. Селянство України в фіскальній політиці імперії Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2007. Вип. 13. С. 83-86.
30. Орлик В. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. XVIII. С. 59-64.
31. Деммени М. К истории Екатеринбургского монетного двора. Труды Московского нумизматического общества. Москва : Типография и Словолитня О.О. Гербека, 1898. Т. 1. С. 76.
32. Бойко-Гагарін А. Газетна періодика як джерело вивчення процесів фальшування монет та банкнот в кінці XIX – початку XX століття. *Український нумизматичний щорічник*. 2018. № 2. С. 132-149.
33. Фальшовники грошей. *Діло*. Ч. 80. середа, 13 (25) червня. Львів, 1895. С. 3.
34. Поддельщик монет. *Галицкая Русь*. № 210, пятница 18 (30) сентября. Львов, 1892. С. 3.
35. Державний архів Київської області. Ф. 185. Васильківський міський магістрат. Оп. 1. Спр. 315. Справа про міщанина Аврамського, підозрюваного у виготовленні мідної монети. Рік 1820. Арк. 18-18 зв.
36. Бойко-Гагарін А. Характеристика джерел вивчення фальшивих монет та банкнот в грошовому обігу України в імперську добу (1795-1917). *Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Історичні науки*. 2019. №. 8. С. 55-75. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-55-75.
37. Державний архів Чернігівської області. Ф. 239. Оп. 2. Спр. 3926. Рапорт про міщанина, переданого суду з фальшивою асигнацією. Арк. 1.
38. Державний архів Чернігівської області. Ф. 239. Оп. 2. Спр. 3670. Про виявлення у збирача податків Остерського повіту фальшивої асигнації. Рік 1812. Арк. 1-71.
39. Державний архів Чернігівської області. Ф. 128. Чернігівський громадський губернатор. Оп. 1. Спр. 13836.

Про виявлення у прикажчика поміщика Стародубського уїзду, Бороздни Герасименко фальшивої асигнації. Рік 1812. Арк. 2.

40. Державний архів Чернігівської області. Ф. 128. Чернігівський громадський губернатор. Оп. 2-6. Спр. 9. Переписка з Ніжинським земським судом про фальшиву асигнацію виявлену у козака с. Слоута при оплаті подушного збору. Арк. 1.

41. Державний архів Чернігівської області. Ф. 239. Оп. 2. Спр. 3675. Про виявлення у Глухові у селянина графа Шелеметьєва фальшивої асигнації. Арк. 1-110.

42. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 336. Харківське губернське жандармське управління, м. Харків. Оп. 1. Спр. 3028. Поширення селянином с. Охочої Харківської губернії фальшивого кредитного білету. Рік 1907. Арк. 2-2 зв.

43. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 313. Катеринославське губернське жандармське управління, м. Катеринослав. Оп. 2. Спр. 2580. Повідомлення пристава Петрівських заводів про збут фальшивих грошей у Бахмуті. Рік 1911. Арк. 1-1 зв.

44. Державний архів Хмельницької області. Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. Оп. 1. Спр. 1029. Про звинувачення збирача податків з селян с. Крикливці у Сомнішика Т. фальшивих трьох рублів за № 613647 та двадцяти п'яти за № 21180 рублевих кредитних білетів. рік 1883. Арк. 18.

45. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 533. Київський військовий губернатор, м. Київ. Оп. 2. Спр. 104. Справа про виявлення у місті Радомишлі Київської губернії у селянина Геля фальшивого рубля. Рік 1828. Арк. 1-1 зв.

46. Державний архів Хмельницької області. Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. Оп. 1. Спр. 1553. Про звинувачення міщанина м. Тростянець у Магнушева та прусського підданого Гельгарда у замаху на збут фальшивих кредитних білетів. Рік 1885. Арк. 21-23.

47. Державний архів Хмельницької області. Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. Оп. 1. Спр. 151. Про виявлення в повітовому казначействі фальшивого двадцяти п'яти рублевого кредитного білету. Рік 1880-1881. Арк. 31.

48. Державний архів Хмельницької області. Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. Оп. 1. Спр. 934. Справа про збут фальшивого 5 рублевого кредитного білету прусським підданним, проживаючим у м. Дунаївці. Рік 1883. Арк. б/н.

49. Обнаружение фабрики фальшивых монет. *Полтавские Ведомости*. 1909. № 367. 8 апреля. С. 2.

50. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 336. Харківське губернське жандармське управління, м. Харків. Оп. 1. Спр. 3985. Справа № 35 по секретній частині з перепискою про селянина Марка Трофімова Фісака, звинувачуваному у виготовленні бомб та фальшивих монет. Арк. 1-1 зв.

51. Бойко-Гагарин А. Половина матриці фальшивомонетчика для подделки рубля Николая II Романова. *Банковский вестник*. 2017. №12(653). С. 57-68.

52. Бойко-Гагарин А. Половина матриці для підробки 1 копійки Російської імперії кін. XIX – початку XX ст. *Конотопські читання*. 2019. №10. С. 68-72.

53. Бойко-Гагарин А. Інструменти для підробки монет Австро-Угорщини. Нумізматики і фалеристика. 2020. № 1. С. 15-17.

54. Kotsur V., Boiko-Gagarin A. Napoleon russian forged assignations in Naddniproshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*. 2019. Iss. 11. S. 66-77.

55. Державний архів Херсонської області. Ф. 7. Херсонська митна застава. Оп. 2. Спр. 24. Циркулярні керівника Одеського митного округу про посилення суворості нагляду на кордоні. Рік 1833. Арк. 8 зв.

56. Державний архів Київської області. Ф. 7. Київське

тюремне відділення. Оп. 1. Спр. 22. Про винесення вироку Київським окружним судом над Іваном Васильченком (звинувачуваним у підробці грошей). Рік 1890. Арк. 2.

57. Державний архів Рівненської області. Ф. 370. Дубенський повітовий суд. Оп. 3. Спр. 717. Справа про виявлення підложного депозитного білету вартістю в 100 рублів у сина обер офіцера Крупицького. Рік 1852-1862. Арк. 19.

58. Орлик С. Українське повітове місто і велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. *Проблеми української історії*. 2015. Вип. 23. С. 114-133.

59. Орлик С. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.). Біла Церква : Вид. Пшонківський О.В., 2018. 716 с.

60. Орлик С. Українське суспільство і державна лотерея 1914 р. у Російській імперії: соціально-економічний вимір. *Nova Ukraina*. 2015. № 15. С. 29-38.

61. Орлик С. Фінансова політика російського окупаційного режиму в Галичині та Буковині в роки Першої світової війни (1914–1917 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.02. Київ, 2018. 35 с.

62. Орлик С. Військовий податок в Наддніпрянській Україні в роки Першої світової війни. *Часопис української історії*. 2016. Вип. 33. С. 27-33.

63. Орлик С. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. *Банкаускі Веснік*. 2018. №2. С. 51-54.

64. Орлик С. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2015. Число 26–27. С. 141-148.

65. Орлик С., Бойко-Гагарин А. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматичний щорічник*. 2017. № 1. С. 143-164.

66. *Вечерняя Газета*. № 966. 3 февраля. Киев, 1916. С. 3.

67. *Киевлянин*. № 106. воскресенье, 17-го апреля. Киев, 1916. С. 4.

References:

1. Boiko-Haharin, A. S. (2020) *Profesiina prynalezhnist falshyvomonetykiv v ser. XIX – poch. XX st.* [The professional identity of the money counterfeiters in the middle of the XIX cent. - the beginning of the XX cent.]. *Chasopys ukrainskoi istorii*. (41). 69-77. DOI: 94.10347/2522-4111.2020.41.1.9 [in Ukrainian].
2. Boiko-Haharin, A. S. (2020) *Natsionalna prynalezhnist falshyvomonetykiv v ser. XIX – poch. XX st. v Rosiiskii imperii*. [Nationality of counterfeiters in the mid. XIX – beginning of XX century in Russian Empire]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*. Spetsvypusk. 8/2. 14-29. DOI: 10.31470/2518-7600-2020-8/2-14-29. [in Ukrainian].
3. Sokol'skij, V. (1873) *On narushenijah ustavov monetyh. Istoriko-juridicheskoe issledovanie*. [About violations of monetary charters. Historical and legal research]. Kiev: *Universitetskaja tipografija*. [in Russian].
4. Danilevich, V. E. (1898) *Sluchajnye zametki v oblasti novejshej russkoj numizmatiki*. [Random notes in the modern Russian numismatics]. *Jur'ev: Tip. K. Mattisena v Jur'ev*. [in Russian].
5. Stefanovsky, E. (1977). Falsifikatsiya nekotoryh kreditnyh biletov Rossii kontsa XIX veka. [Falsification of some credit notes in Russia at the end of the 19th century]. *Soviet collector*, 15, 160-163. [in Russian].
6. Kotsur, V. P., Boiko-Gagarin, A. S. (2019) *Napoleon russian forged assignations in Naddniproshchyna (over Dnipro land)*. *East European historical bulletin*. (11). 66-77. [in English].
7. Orlyk, S. V. (2018) *Finansova polityka rosiiskoho uriadu na okupovanykh terytoriiakh Halychyny i Bukovyny v period Pershoi svitovoi viiny (1914-1917 rr.)*. [Financial Policy of the Russian Government in the Occupied Territories of Galicia and Bukovina during the First World War (1914-1917)].

- Bila Tserkva: *Pshonkivskiy O. V.*, 716. [in Ukrainian].
8. Orlyk, S. V. (2018) *Rossijskie fal'shivye kreditnye bilety v Galicii v gody Pervoy mirovoj vojny* [Russian fake credit tickets in Galicia during the First World War]. *Bankauski Vesnik*, 2, 51-54. [in Russian].
9. Kolobova, I. N. (2016) *O poddelke «rossijsko-pol'skoj» monety Varshavskogo monetnogo dvora*. [About the fake of the «Russian-Polish» coin of the Warsaw Mint]. Abstract of papers. *Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice*. (1). 94-96. [in Russian].
10. Adrianov, Ja. (2016) *Fal'shivye monety treh poslednih stoletij v zhizni i v numizmatike. Rossijskaja imperija. RSFSR. SSSR. Al'bom-Katalog* [Fake coins of the last three centuries in life and in numismatics. Russian empire. The RSFSR. THE USSR. Album-Catalog...]. Perm' [in Russian].
11. Kvizikjavichus, L. (2008) *Poddelka biletov v Vilenskoj gubernii v 19 – vtorom desjatiletii 20 v.* [The counterfeiting of the credit bills in Vilno province in XIX – the second decade of XX cent.]. Abstract of Papers. *Mezhdunarodnaja numizmaticheskaja konferencija, posvjashhennaja 150-letiju Nacional'nogo muzeja Litvy* [International Numismatic Conference dedicated to the 150th anniversary of the National Museum of Lithuania]. pp. 235. [in Russian].
12. Ohui, O. (2004). *Falshuvannia monet u period Avstrijskoi ta Zolotoi koronovoi valiut na Bukovyni (na arkhivnomu materiali)*. R.F. Kaendl i ukrainska istorichna nauka. [Counterfeiting of coins in the period of Austrian and Golden Crown currencies in Bukovina (on archival material). R.F. Kindl and Ukrainian historical science]. *Proceedings of the International Scientific Seminar "Kindle Readings"*. (May 22-23, 2004), 2. Vyzhnytsia: Cheremosh. [in Ukrainian].
13. Ohui, O. (2004) *Falshyvi monety v konventsionomu obihu na Bukovyni (1774-1857)*. [Counterfeit Coins in Conventional Circulation in Bukovina (1774-1857)]. *Etnokultura u konteksti svitovoi istorii*: Abstract of papers: *Cherezovski chytannia*, Chernivtsi, 20 bereznia 2004. pp. 62. [in Ukrainian].
14. Ohui, O. D. (2004) *Falshyvi paperovi hroshi na Bukovyni XIX – XX st.* [Counterfeit paper money in Bukovina in the 19th - 20th centuries.]. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkhieolohii y etmolohii*. T. 1 (17). [in Ukrainian].
15. Bojko-Gagarin, A. (2019) *Poddelki denezhnykh znakov XIX-XX veka v sobranii Nacional'nogo istoricheskogo muzeja Respubliki Belarus'*. [Money counterfeits of the 19th-20th centuries in the collection of the National Historical Museum of the Republic of Belarus]. *Bankovskij vestnik*. 12 (677). 53-55. [in Russian].
16. Bojko-Gagarin, A. (2016) *Falsification of coins and banknotes in Poland until 1917 based on materials from Ukrainian newspaper periodicals. Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice»*, 1, 103-109. [in Russian].
17. Orlyk, V. M. (2004) *Problemy istorii podatkovoi polityky Rosiiskoi imperii v ukrainskomu seli kintsia XVIII – pochatku XX st. v "ahrarnii" istoriografii*. [The problems of the history of the tax policy of the Russian empire in the Ukrainian suburb in the end of the XVIII – the beginning of the XX cent in the "agricultural" historiography]. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*. [The history of Ukraine. Unknown names, events and facts]. (27). 224-239. [in Ukrainian].
18. Orlyk, V. M. (2011). *Derzhavni finansy Rosiiskoi imperii pershoi polovyny XIX st.: stan ta osnovni tendentsii*. [The state finances of the Russian Empire in the first half of the XIX century: the condition and main tendencies]. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*, (30), 96-108. [in Ukrainian].
19. Orlyk, V.M. (2003). *Kazenni palaty v systemi finansovoho upravlinnya Rosiys'koy imperiyi v kintsia XVIII – u XIX st. (na materialakh Kyiv's'koyi guberniyi)* [State chambers in the system of financial management of the Russian Empire at the end of XVIII – in the XIX century (on materials of the Kiev province)]. *Ukrayins'kyi istorichnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 66 –73 [in Ukrainian].
20. Orlyk, V. M. (2012) *Problema dostovirnosti statystychnykh danykh u doslidzhenniakh problem istorii ekonomichnoi polityky uriadu Rosiiskoi imperii* [The problem of reliability of statistics in studies of problems of economic policy history of the Government of the Russian Empire]. *Yelysavet. Istorychni nauky*. 1. 171-177. [in Ukrainian].
21. Orlyk, V. M. (2011) *Fondy ministerstva finansiv u Rosiiskomu derzhavnomu istorichnomu arkhivi*. [The funds of the Ministry of Finance in the Russian state historical archives]. *Studii z dokumentoznavstva, arkhivoznavstva ta spetsialnykh haluzei istorichnoi nauky*. [The documentological, archival studies and the special branches of the historian science]. (1). 98-110. [in Ukrainian].
22. Orlyk, V. M. (2010). *Dozhovtneva finansovo-pravova literatura yak dzhereło do vyvchennia problem finansovoi polityky uriadu Rosiiskoi imperii kintsia XVIII pochatku XX st.* [The Prerevolutionary financial and legal literature as a source for studying the problems of the financial policy of the government of the Russian Empire in the late 18th early 20th century]. *Istoriia nauky i biohrafistyka* [History of Science and Biografistica]. 2. Retrieved from http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf [in Ukrainian].
23. Orlyk, V.M. (2011) *Rehionalni osoblyvosti podatkovoi polityky uriadu Rosiiskoi imperii v doreformeniyi period: problemy metodolohii doslidzhennia*. [Regional features of the tax policy of the Government of the Russian Empire in the pre-reform period: problems of research methodology]. *Hurzhiivski istorichni chytannia*. 4. 281-283. [in Ukrainian].
24. Orlyk, V. M. (2008) *Krymski tatory v podatkovii politytsi Rosiiskoi imperii u doreformeniyi period* [Crimean Tatars in the tax policy of the Russian Empire in the pre-reform period] *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* 14. 157-163. [in Ukrainian].
25. Orlyk, V. & Godunova, L. (2012) *Do pytannia stvorennia ta diialnosti instytutu podatnykh inspektoriv v ukrainskykh huberniiakh Rosiiskoi imperii*. [On the question of establishing and operating an institute of tax inspectors in Ukrainian provinces of the Russian empire]. *Naukovyi zapysky z ukrainskoi istorii*. 32. 205–210. [in Ukrainian].
26. Orlyk, V. M. (2010) *Podatkovii funktsii selianskykh samovriadnykh instytutiv u Rosiiskii imperii (kinets XVIII – seredyna XIX st.)* [Tax functions of peasant self-governing institutions in the Russian Empire (end of the eighteenth to the middle of the nineteenth century)] *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Istorychni nauky*. 182. 120-124. [in Ukrainian].
27. Orlyk, V. M. (2009) *Do pytannia vvedennia Rosiiskoi podushnoi systemy opodatkuvannia u Slobozhanshchyni ta Livoberezhnii Ukraini* [On the introduction of the Russian polluting tax system in Slobozhanshchina and Left Bank Ukraine] *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. 29. 118-121. [in Ukrainian].
28. Hurzhii, O. I. & Orlyk, V. M. (2012) *Seliany Ukrainy ta yikh opodatkuvannia v XVII – seredyni XIX st.* [The peasants of Ukraine and their taxation in the XVII - the middle of the XIX century.]. Bila Tserkva: *Pshonkivskiy O. V.* [in Ukrainian].
29. Orlyk, V. M. (2007). *Selyanstvo Ukrayiny v fiskal'nykh politytsi imperiy Romanovykh i Habsburhiv* [The peasantry of Ukraine in the fiscal policy of the Romanov and Habsburg empires]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX-pochatku XX st. - Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 13, 83-86 [in Ukrainian].
30. Orlyk, V. M. (2011). *Do pytannia metodolohii doslidzhen problem ekonomichnoi istorii Rosiiskoi imperii* [On the question of the methodology of research on the problems of the economic history of the Russian Empire]. *Problemy istorii Ukrainy XIX pochatku XX st.* [The problems of the History of Ukraine of the 19th and early 20th centuries]. 18. 59–64. [in Ukrainian].
31. Demmeni, M. G. (1898) *K istorii Ekaterinburgskogo monetnogo dvora*. [To the history of the Yekaterinburg Mint]. *Trudy Moskovskogo numizmaticheskogo obshhestva*. Vol. 1.

- Moskva: Tipografija i Slovolitnja O. O. Gerbeka, Chernyshevskij per., 5. [in Russian].
32. Boiko-Haharin, A. S. (2018) *Hazetna periodyka yak dzherelo vyvchennia protsesiv falshuvannia monet ta banknot v kintsi XIX – pochatku XX stolittia*. [The newspapers periodicals as the source of study of the process of counterfeiting coins and banknotes during the late XIX – the early XX centuries]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk*. 2. 132-149. [in Ukrainian].
33. Falshovnyky hroshei. [Counterfeiters of money]. (1985). Work, 80. Wednesday, April 13 (25), 3. [in Ukrainian].
34. Poddelschik monet. [Counterfeiter of coins]. (1982). *Galician Russia*, 210, Friday 18 (30) September, 3.
35. DAKO, F. 185. Op. 1. Spr. 315. Ark. 18-18 зв.
36. Boiko-Haharin, A. S. (2019) *Kharakterystyka dzherel vyvchennia falshyvykh monet ta banknot v hroshovomu obihu Ukrainy v impersku dobu (1795-1917)*. [The characteristics of the sources of study of the counterfeit coins and banknotes in the monetary circulation of Ukraine during the imperial era (1795-1917)]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia. Seriia: Istorychni nauky*. 8. 55-75. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-55-75. [in Ukrainian].
37. DACHO, F. 1239. Op. 2. Spr. 3926. Ark. 1.
38. DACHO, F. 239. Op. 2. Spr. 3670. Ark. 1-71.
39. DACHO, F. 128. Op. 1. Spr. 13836. Ark. 2/
40. DACHO, F. 128. Op. 2-6. Spr. 9. Ark. 1.
41. DACHO, F. 239. Op. 2. Spr. 3675. Ark. 1-110.
42. TsDIAK Ukrainy, F. 336. Op. 1. Spr. 3028. Ark. 2-2 зв.
43. TsDIAK Ukrainy, F. 313. Op. 2. Spr. 2580. Ark. 1-1 зв
44. DERZHARKHIV KhMO, F. 281. Op. 1. Spr. 1029. Ark. 18.
45. TsDIAK Ukrainy, F. 533. Op. 2. Spr. 104. Ark. 1-1 зв
46. DERZHARKHIV KhMO, F. 281. Op. 1. Spr. 1553. Ark. 21-23.
47. DERZHARKHIV KhMO, F. 281. Op. 1. Spr. 151. Ark. 31.
48. DERZHARKHIV KhMO, F. 281. Op. 1. Spr. 934.
49. Obnaruzhenie fabriki falshiviyh monet. [Fake coin factory detection]. (1909). *Poltava Vedomosti*, 367, April 8, 2.
50. TsDIAK Ukrainy, F. 336. Op. 1. Spr. 3985. Ark. 1-1 зв
51. Boyko-Gagarin, A. S. (2017). *Polovina matrytsy falshivomonetchika dlya poddelki rublya Nikolaya II Romanova* [Half of the counterfeiter's mold to fake the ruble of Nikolai II Romanov]. *Bankovskiy vestnik* [The Banking Bulletin]. Minsk, 12(653), 57-68 [in Russian].
52. Boiko-Haharyn, A. S. (2019). *Polovyna matrytsi dlia pidrobky 1 kopiiky Rosiiskoi imperii kin. XIX – pochatku XX st.* [Half of the matrix for fake 1 kopeck of the Russian Empire. XIX – early XX centuries]. *Konotopski chytannia – Konotop reading*, 10, 68-72 [in Ukrainian].
53. Boiko-Haharin, A. S. (2020). *Instrumenty dlia pidrobky monet Avstro-Uhorschyny*. [The tools for counterfeiting of Austria-Hungary coins]. *Numizmatyka i falerystyka*. 1. 15-17. [in Ukrainian].
54. Kotsur, V. & Boiko-Gagarin, A. (2019). Napoleon russion forged assignations in Naddniprianshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*, 11, 66-77.
55. DAHO, F. 7. Op. 2. Spr. 24. Ark. 8 зв.
56. DAKO, F. 7. Op. 1. Spr. 22. Ark. 2.
57. State Archives of Rivne Region, F. 370. Op. 3. Spr. 717. Ark. 19.
58. Orlyk, S. (2015) *Ukrains'ke povitove misto i velyka vijna: prodovol'chi problemy ta rist tsin* [Ukrainian county town and the great war: the food problems and the rise of prices]. *Problemy ukrains'koi istorii*. (23), 114-133. Kyiv. [in Ukrainian].
59. Orlyk, S. (2018) *Finansova polityka rosiiskoho okupatsiinoho rezhymu v Halychyni ta Bukovyni v roky Pershoi svitovoi viiny (1914–1917 rr.)*. [Financial policy of the Russian occupation regime in Galicia and Bukovina during the First World War (1914-1917)]. (Extended abstract of Doctors thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
60. Orlyk, S. V. (2015) *Ukrains'ke povitove misto i velyka vijna: prodovol'chi problemy ta rist tsin* [Ukrainian county town and the great war: the food problems and the rise of prices]. *Problemy ukrains'koi istorii*. (23), 114-133. Kyiv. [in Ukrainian].
61. Orlyk, S. V. (2018) *Finansova polityka rosiiskoho okupatsiinoho rezhymu v Halychyni ta Bukovyni v roky Pershoi svitovoi viiny (1914–1917 rr.)*. [Financial policy of the Russian occupation regime in Galicia and Bukovina during the First World War (1914-1917)]. (Extended abstract of Doctors thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
62. Orlyk, S. V. (2016) *Vijs'kovyj podatok v Naddniprians'kij Ukraini v roky Pershoi svitovoi vijny* [The military tax in Dnieper region of Ukraine during the WWI]. *Chasopys ukrains'koi istorii*. (33), 27-33. Kyiv. [in Ukrainian].
63. Orlik, S. (2018) *Rossijskie fal'shivye kreditnye bilety v Galicii v roky Pervoj mirovoj vojny* [Russian fake credit tickets in Galicia during the First World War]. *Bankauski Vesnik*, 2, 51-54. [in Russian].
64. Orlyk, S. V. (2017) *Rozminni marky ta kaznacheiski znaky u hroshovomu obihu v Ukraini v period Pershoi svitovoi viiny*. [Currency Stamps and Treasury Marks in Ukraine during the First World War]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*. (26–27), pp. 141-148. [in Ukrainian].
65. Orlyk, S. & Boiko-Haharin, A. (2017) *Falshyvomonetystvo v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny* [Money counterfeiting in Ukraine during the WWI]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk* [The Ukrainian Numismatic Annual], (1), 143-164. [in Ukrainian].
66. (1916). *Evening Newspaper*, 966. 3 February, 3.
67. (1916). *Kievlyanin*, 106 Sunday, April 17th, 4

A. Boiko-Gagarin

PEASANTRY AND MONEY COUNTERFEITING IN THE RUSSIAN AND AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRES IN THE XIX AND XX CENTURIES

Introduction. *At all times, the ranks of counterfeiters were attracted by representatives of various professions, nationalities, and social classes. There are also known counterfeiters from among the peasants.*

Purpose. *The purpose of the study is to determine the role of the peasantry in the processes associated with the forgery and sale of counterfeit money, based on previously unpublished archival sources and newspapers.*

Originality. *The peculiarity of this research is the use of comparative and critical analysis of the previously unpublished archival documents as the main source of the study.*

Conclusion. *In the publications of newspapers of the XIX century we have find evidence of peasants' involvement in the production of the counterfeit money. For the first half of the XIX century, due to the rise in price of copper, a popular form of crime against the money supply was the melting conversion of circulating coins into ingots. This process was more typical of the countryside and persecuted by the state. The most frequent references in archival sources to the rural population in the focus of the problem of counterfeiting money in Ukraine in the imperial era are in cases of detecting counterfeits among the paid taxes. The peasantry was less protected and was in danger of receiving counterfeit money and suffering losses. For a long time, they were mostly illiterate and engaged in buying and selling, collecting and paying taxes, the*

peasants also consulted among themselves for the protection of counterfeiting. Often, because of the inability to spot counterfeit money, it was possible to rotate between peasants for a long time. There are known cases of long episodes of counterfeiting until the moment of detection.

The rural population was not only attractive to counterfeiters for sailing the frauds. Adventurers were attracted by the possibility of being uncovered in sparsely populated areas, in organized secret workshops outside the cities, the risk of detection and suspicion of coin production was reduced. It was much more difficult to make it unnoticed to organize the production of counterfeit coins in cities. As the subjects of the counterfeit have become also a variety of different documents and securities that could make life easier or make a profit for individuals. Prior to the abolition of serfdom, cases of falsification of documents that were in demand among the peasants of fugitive landlords were a common form of falsification.

Since the beginning of the World War I, the monetary system has changed completely and other types of counterfeiting have also emerged, becoming a new threat for the peasantry.

Key words: pennies, falsification of coins, *imperska doba*, Ukrainian provinces, information, archives *dzherela*, newspaper publications, technologies of preparation, *Persha svitova viyna*.

УДК 94(438):334.73]«19»

DOI: 10.31651/2413-8142-2020-23-13-18

Н. І. Земзюліна

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9028-2093>

ПОЛЬСЬКА КООПЕРАЦІЯ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТ.: СТАНОВЛЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ*

У статті розкрито загальні тенденції кооперативного руху Європи в першій третині XX ст. Виокремлено польську кооперацію та з'ясовано особливості її регіонального розвитку. Вказано на позитивну роль кооперації в економічному та громадському житті поляків різних станів та статей.

Ключові слова: МКА, Райффайзен, польські кооператори, самогмансипація, «Сполем».

Постановка проблеми. Розвиток капіталізму в європейських країнах сприяв руйнації традиційних форм організації суспільства, котрі існували впродовж попередніх століть. Промислова революція, накопичення капіталу та синхронне погіршення життєвих умов широких верств населення європейських країн спровокували потужні революційні потрясіння на початку XX ст. Загострення суперечностей між окремими

соціальними групами європейського соціуму та пошук шляхів його можливого вирішення опинились у центрі уваги громадських та політичних діячів того часу.

Актуальність обраної нами для вивчення теми зумовлена тим, що кооперація й кооперативний рух відіграють особливо важливу роль у перехідні епохи, у періоди так званих транзитних економік і становлення громадянського суспільства. Міжнародний досвід економічної самоорганізації населення надзвичайно актуальний для сучасної України. Насамперед, коли йдеться про найближчих сусідів і події, що безпосередньо мали місце на теренах нашої держави.

Мета статті полягає у тому, щоб на прикладі функціонування польських кооперативів вивчити, як національні кооперативи, об'єднуючи різні суспільні верстви, сприяли згуртуванню нації її економічному та громадянському зростанню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія зародження та розвитку європейської кооперації активно аналізувалася наприкінці XIX – у першій чверті XX ст. Тогочас вийшли праці, автори яких були активними учасниками європейського кооперативного руху. Серед них ґрунтовні роботи та аналітичні розвідки С. Бородаєвського, В. Тотоміанца, М. Туган-Барановського та ін. З-поміж дослідників періоду лібералізації, можемо назвати праці Л. Файна, В. Кабанова тощо. Відзначимо напрацювання сучасних українських науковців С. Гелея, М. Журби, О. Крамара, М. Міненка, О. Крапівіна, Г. Голуба та інших. Серед зарубіжних науковців, питаннями міжнародної і безпосередньо польської кооперації займаються Р. Родригеш (очільник МКА в 2000-х рр.), польські дослідники М. Папержинська-Турек, Й. Томашевський, Р. Тожецький, Й. Волошиновський, Б. Багінський, інші. Водночас не всі питання, що стосуються впливу польської кооперації на реформування польської політичної нації у першій третині XX ст. розкрито повною мірою. Цим і зумовлено вибір автором теми для вивчення.

Виклад основного матеріалу. До кінця XIX – початку XX ст. країнами Європи поширилися різні форми міської та сільської кооперації: споживча, кредитна, інтегральна сільськогосподарська, житлова тощо. Світова спільнота намагалася знайти рівновагу в новій глобальній реальності й відповідно міжнародний кооперативний рух отримав новий позитивний стимул для подальшого розвитку. Великого значення набуває кооперативний рух у перебудові міжнародних економічних відносин. Тема створення сприятливих умов для генерування кооперативних організацій нового типу та нового міжнародного економічного ладу неодноразово обговорювалася на різних міжнародних конгресах.

Кооперація на польських землях Німецької імперії мала свої особливості. Ініціатива поширення сільськогосподарської кооперації у провінції Познань належала місцевому польському духовенству та великим землевласникам, котрі розглядали її як потужний інструмент у відродженні національної свідомості селянства, його економічного зміцнення. З цієї метою з 1856 р. в регіоні поширення набирають

* Статтю написано згідно з держбюджетною темою «Українська революція (1917 – 1921 рр.): селянський фактор» (номер державної реєстрації 0118U003864)